7. באַטאָג אויפן אַלטן מאַרק

ס'וואַרפט זיך אין די אויגן יעדן, ווער ס'באַזוכט נאָר פוילן, אַז צווישן די דאָרטיקע יידן הערשט אַ שרעקליכע פּאַניק, ניט קיין מאָמענטאַלע, טאָג- אָדער חודש-פּאַניק, אַרויסגערופן פון אָנגעלאָפענע שטורעם-געשעענישן, אָן איבערגייענדיקע און פאַרגייענדיקע און דעריבער אַ נאָרמאַלע אין אַ געוויסן זין, נאָר אַ באַשטענדיקע, אַ תושב-און תמיד-פּאַניק, וואָס האַלט אין קלעם די נשמה פון די מאַסן און געוועלטיקט איבער זיי יאָרן; אַ פּאַניק, וואָס פירט צו אַ ניט-גלויבן אין די אייגענע כוחות, אין די אייגענע מעשים און אונטערנעמונגען, אין מאָרגנדיקן טאָג, אין אַ וויפיל ס'ניט איז בעסערער צוקונפט. און אויך וואַרפט זיך אין די אויגן אַזאַ נערוועז-צערודערטער צושטאַנד פון דער פסיכיק פון די יידישע מאַסן, וואָס דערמאָנט אַ פּאָגראָם-צושטאַנד, אַ צושטאַנד, ווען מען מוז זיך ראַטעווען, ווען מען מוז לויפן, ווען יעדער מוז זיך ראַטעווען, מוז אַרויסראַטעווען, וואָס ס'איז מעגליך און וויפיל ס'איז מעגליך, ווען באַטראַכטן, איבערלייגן, אויסאַרבעטן אַ פּלאַן, באַזונדערס קאָלעקטיוו האַנדלען, בציבור באַטראַכטן און זוכן אַן אויסוועג איז קיין צייט ניטאָ און נאָך ווייניקער נשמה-אויפגעלייגטקייט, און דעריבער טוט יעדער פאַר זיך, וואָס ער קאָן און וויפיל ער קאָן. און נאָך וואַרפט זיך אין די אויגן, אַז די דאָזיקע עקאָנאָמישע פּאָגראָם-פסיכיק, דער דאָזיקער סאָציאַלער נשמה-חורבן האָט פאַרכאַפּט, שטאַרקער אָדער שוואַכער, אַלע טיילן פון פוילישן יידנטום, פון אויבן ביז סאַמע אונטן, און אַז די אינטעליגענץ, חוץ גאָר, גאָר ווייניקע און זעלטענע אויסנאַמען, העלפט שטאַרק מיט צו פאַרגרעסערן און פאַרברייטערן די דאָזיקע תושב-און תמיד-פּאַניק, און, ווי אינטעליגענץ האָט ליב, טרייבט זי איבער און דערפירט צו סאַדיסטישער הנאה פון ווירקליכע און פאַראויסגעזעענע צרות און גזרות.

פאַרשטייט זיך, יעדער יידישער יחיד טוט זיך זיין אַרבעט, איז פאַרשמאַיעט און פאַרהאַוועט, לויפט אין וואַרשטאַט אָדער פאַבריק, אַרבעט אָדער זוכט קונים אויף אָפּזעצן די סחורה, טראָגט אויף די פּלייצעס אַ צען-פּודיקן קאַסטן אָדער שלעפּט אַ וועגעלע קוילן און גיסט זיך אָפּ מיט שווייס, שטייט אין קראָם און קוקט אַרויס אויף אַ קונה אָדער לויפט כאַפּן אַ גמילות-חסד, כדי אָפּצאָלן אַ וועקסעלע אָדער צאָלן שטייער, דרייט זיך אַרום אויף דער בערזע אָדער שטייט אין באַנק און בעט אַן הלוואה, כדי קאָנען אויסקויפן אַ פּאַטענט א. אַ. וו. דער יחיד ווערט צו שטאַרק געטריבן פון דער נויט און פון דער סאָציאַלער מאַשין, אין וועלכער ער איז ניט מער ווי אַ קליין רעדעלע, אַז ער זאָל זיך קאָנען אָפּשטעלן און אַ קוק טאָן אין זיין אייגענער נשמה און פּאַקן דעם ספק-וואָרעם, וואָס פּיקט דאָרטן און פרעסט אויף זיינע כוחות און זיין גלויבן אינם זין און דערפאָלג פונם שמאַיען און האַוען; אָבער דער גוטער קענער פון דער יידיש-פּוילישער מאַסע דערפילט באַלד, אַז דאָס שמאַיען איז אָן אינעווייניקסטן ברען, אָן פליגלען, מער אַ דרויסנדיקער אינערטער אימפּעט, ווי אַ זיכער לויפן נאָך אַ באַשטימטן ציל, מער אַ טאָמער-יאָגעניש און אַן אפשר-דאָך-וואַרפעניש, ווי אַ זיכער גיין אין אַ באַשטימטן וועג.

דאָס לויפן פון די יידישע מאַסן אין די נאַלעווקעס פון איצטיקן וואַרשע מאַכט טאַקע אַן איינדרוק פון קאָנוווּלסיעס פון מענטשן, וואָס טרינקען זיך, פון מענטשן, וואָס

טאַפּטשען זיך און דרייען זיך אויף איין אָרט און רוקן זיך ניט ווייטער, רירן זיך באמת ניט פון אָרט. קיין באַזונדער ריטמישקייט איז קיינמאָל ניט געווען אינם כאַאָטישן הו־האַ פון די יידישע נאַלעווקעס, אינם דאָזיקן אומענשליכן געדראַנג און ניט קאָנען באַוועגן זיך ניט רעכטס און ניט לינקס, אין דער דאָזיקער צונויפגעשטופּטער, צונויפגעדרייט־צונויפגעפּרעסטער שוואַרצער מאַסע קערפּערס, וואָס רייבן זיך איינער אינם אַנדערן און שטופּן אונטער איינער דעם אַנדערן, און דאָך בלייבט עפּעס אַליין ווי ניט גערירט פון אָרט; אָבער פאַר דער מלחמה האָט מען געפילט טעמפּ, אימפּעט, פליסנדיקע ענערגיע, שטראָמענדיקע קראַפט. אין דער דאָזיקער כמאַרע שוואַרצע קאַפּאָטעס, וואָס האָט זיך געצויגן פון איין עק נאַלעווקעס ביזן צווייטן און האָט פאַרפּלייצט מיט אירע שטראָמען אַלע זייטיקע געסלעך און האָט געטריבן אין די לאַנגע שמאָלע הויפן אַריין מאַסן מענטשן, וואָס פלעגן דאָרטן נעלם ווערן, אין די קעלערס, לעכער און בוידעמער און פלעגן אַרויסקריכן פון דאָרטן אָנגעלאָדענע מיט באַרגיקע פּעק און צוויי־דריי־גאָרנדיקע קאַסטנס אויף די פּלייצעס און זיך צוריק אַריינרייסן אין דער געדיכטער שוואַרצער כמאַרע, זי צערייסן, צעשטופּן, זי צווינגען זיך צערוקן און מאַכן אַ וואַרע און מיט די שווער אָנגעלאָדענע פּלייצעס פלעגן די דאָזיקע משא־מענטשן ווי אויסשרייען און געבן צוויסן אַלעמען, אַז דאָרטן אין די שמאָלע פינסטערע הויפן, אין די קעלערס און אויף די בוידעמער ווערט שווער געהאָרעוועט און פון מענטשישן שווייס ווערט געמאַכט סחורה פאַרן ווייטן און ברייטן רוסלאַנד. איצט איז אויך שוואַרץ אויף די נאַלעווקעס און אויך ענג, און אויך ניט מעגליך זיך אַ דריי צו טאָן, אָבער ס'איז קיין לעבן ניטאָ — ס'איז ניט קיין באַוועגלעכע מאַסע, נאָר אַ שטייענדיקע בלאָטע, פאַלט מען אַריין, ווערט מען ווי פאַרוויאַזנעט — ניט אַרויסצוקריכן.

און אָט ווען אַ גאַנצער קיבוץ ווערט פאַרכאַפּט פון איין שטימונג, ווען דריי מיליאָן נפשות לעבן איבער איין און דעם זעלבן געפיל, גיבן איין און דעם זעלבן מאַך מיט דער האַנט, דעם באַקאַנטן יידישן יאוש־מאַך, וואָס גיט אַזוי איבער דעם פאַרצווייפלטן נשמה־ציטער, מוזן דאָ זיין אַלגעמיינע ערנסטע סיבות, וואָס האָבן אַרויסגערופן די דאָזיקע קאָלעקטיווע שטימונג־פּאַניק און, שנית, מוז אַזאַ קאָלעקטיווע דערשלאָגנקייט, אַזאַ קאָלעקטיווע פאַרצווייפלונג פון איר זייט ווערן אַ חורבן־פאַקטאָר אין לעבן.

איידער מיר וועלן פּרוּוון דערקלערן די דאָזיקע סיבות, וועלן מיר ברענגען עטלעכע בילדער, אַרויסגעריסן פון צאַפּלדיקן לעבן, טאַקע בעיני געזען, וואָס וועלן דער עיקר אילוסטרירן דעם באַשריבענעם פּאַניק־צושטאַנד, אָבער אין איין וועגס וועלן זיי שוין אויך אונז געבן שליסלען צו דערקלייבן זיך צום מקור פון דער פּאַניק בײַ פאַרשיידענע גרופּן און קלאַסן און אין פאַרשיידענע טיילן פון פּוילן.

אין פּרצעס „באַנאַכט אויפן אַלטן מאַרק“ איז פאַראַן אַ סצענע אויפן בית־הקברות, אינסצענירט פון מאָסקווער גראַנאָווסקי־טעאַטער, ווו ס'לויפן אַרום מענטשןשאָטנס, בלאָנדזשען, שפּרינגען, יאָגן זיך איינער נאָכן אַנדערן, שפּרינגען איינער איבער אַנדערן, כאַפּן עפּעס אין דער לופט, ווערן ערגעץ נעלם און באַווייזן זיך פּלוצים ערגעץ פון אַ זייט, פון אַ לאָך, פון אַ פינסטער ווינקל, פאַלן עפּעס ווי אַראָפּ פון הימל, דרייען זיך איינער אַרום צווייטן, שעפּטשען און מאַכן העוויות; לופט־פיגורן, וואַקסענע

פּנימער, הינערשע פּיסלעך, טויט-ניט-טויטע, לעבעדיק-ניט-לעבעדיקע; ביינער, הויטן, טויטע גופים מיט לעבעדיקע נשמות, אויסגעהויכטע נשמות און וואַכנדיקע גופים, קבֿרים-תושבֿים און קבֿרים-געסט, קבֿרים-אַריסטאָקראַטן און קבֿרים-אבֿיונים, פאַר דער צייט געקומענע און צו שפּעט געקומענע; א רעש, א טומל, א געשריי-געפּילדער פונם לויפן-שפּרינגען, פונם שעפּטשען-אין אויער איינרוימען, א יאַריד, אן אמתער יאַריד, אָבער א בית-עולם-יאַריד, א שאָטן-יאַריד.

אָט די דאָזיקע סצענע מוז מען זיך דערמאָנען, ווען מען דרייט זיך ארום א שטיקל צייט אויף א מארק אין איינער פון די יידישע שטעט — אין ווארשע, צי אין ווילנע; אין ביאַליסטאָק, צי אין לעמבערג. באַזונדערס בולט ווערט דאָס בילד, ווען מען גייט ארוים צווערשט זונטיק אויף אזא מארק, ווען די לאַנגע שורות נידעריקע בודקעס-מצבֿות ליגן אזוי שטיל, טויט, ווי באַהאַלטנדיק עפּעס אונטער זיך, און נאָך דעם קומט מען אויף דעם זעלבן מארק אין א וואָכעדיקן אָדער גאָר אין א יאַריד-טאָג און מען דערזעט די יידישע אלטע ווייבער, איינגעוויקלט אין שמאַטעס; יונגע ווייבלעך מיט בלייכע אויסגעצערטע פּנימער באַ די פּאָר לײדיקע פלעשער; ווייסע בערד, וואָס שטאַרטשען ארוים פון צווישן הענגענדיקע איבער די בודקעס הויזן און פּידזשאַקעס פון מיתה-משונה-קאָלירן; אונטערטאַנצנדיקע בחורימלעך מיט אלטע קאַלאָשן אין די הענט, וואָס רוימען אייך איין א סוד, אז דאָ גאָענט אין א הויף קאָנען זיי אייך פאַרקויפן מכל טובֿ און האַלבֿ אומזיסט; אַן איינגעהויקערטער זקן, וואָס זיצט אין א ווינקל און לאַטעט שיך; א געשטאַלט, חצי יידענע, חצי מכשפה, בעט זיך באַ אייך, אירע בעבלעך, הייסע, פרישע, זאָלן אייך וויל באַקומען; א מאַסע פאַרשוינען, ספק-מענער, ספק-ווייבער, וואַרפן זיך אָן אויף אייך מיט ביטעס, פּאָר-שלאָגן, ברכות, קללות און ווילדע אויסרופן, וואָס ס׳איז שווער צו פאַרשטיין זייער מיין. און וואָס טיפער, אלץ געדיכטער די מחנה, אלץ פאַרפּלאָנטעטער דער קנויל, אלץ הילכיקער דער טומל, אלץ שווערער דאָס אָטעמען — א בית-הקבֿרות-יאַריד, א בית-עולם-יאַריד מיט שאָטן-מענטשן און לופט-פיגורן, מיט שמאַטעס-מענטשן, וואָס באַוועגן זיך, ריידן, האַנדלען, וואַנדלען, מאַכן מיט די הענט און מיט אלע איבעריקע איבֿרים, *נאָר לעבן זיי ניט.*

און ניט נאָר הונדערטער, טויזנטער יידן זויגן פון דער דאָזיקער מאָגערער בית-הקבֿרותדיקער מארק-ברוסט. מען קאָן רעכענען, אז אן אכטל פון דער יידישער באַפעלקערונג „לעבט“ פון די דאָזיקע בודקעס-מצבֿות; מען קאָן אָננעמען, אז ניט ווייניקער פון א פערטל פון דער יידישער באַפעלקערונג, וואָס ווערט פאַררעכנט באַ ציילונגען צו דער באַשעפטיקטער אין האַנדל, „לעבט“ פונם דאָזיקן בית-הקבֿרות-מארק. און אזוי ווי ס׳איז איצט אין פּוילן שטארק אין מאָדע חבֿרות און אָרגאַניזאַציעס, זיינען די דאָזיקע בית-הקבֿרות-לייט אויך אָרגאַניזירט אומעטום אין די אזוי גערופענע קליין-הענדלער-פאַראיינען.

מיר וועלן פאַרברענגען מיטן לייענער נאָר איין שעה אין לעמבערגער ביוראָ פונם קליין-הענדלער-פאַראיין און דאָרטן וועלן מיר זיך באַקענען מיט עטליכע לעבעדיקע מתים פון דער דאָזיקער וועלט.

ס׳איז שבת אויף דער נאַכט. די ביוראָ איז געפּאַקט מיט יידן, אלע נאָך אין שבתדיקע קאַפּאָטעס, אָפּגעריבענע, אָפּגעבליאַקעוועטע; און די פּנימער — אויך אָפּ-